

"אשר בנו שתיהם את בית ישראל"

הרב יובל שרלו

בשעה שפרש בועז את כנפיו על רות בשערי בית לחם, בעת נישואיו, מברכות אותו הנשים בברכה הנשמעת כברכת הנישואין המסורתית שנהגה אז:

יתן ד' את האשה הבאה אל ביתך כרחל וכלאה אשר בנו שתיהם את בית ישראל ועשה חיל באפרתה וקרא שם בבית לחם.¹

על פי פשוטו של מקרא, כוונתן לברכו כי מביתו המתחדש יתחדש אף עם ישראל, וביתו יהפוך להיות מקור תשועת עם ישראל, כפי שהיה ביתו של יעקב. הימים ימי תקופת השופטים, ומצבו של עם ישראל בכי רע. שנים של שעבוד, קרע פנימי, נטישת ההליכה בדרכי ד' ופחד מפני גויי הארץ, הביאו למצוקה קשה. לפיכך מברכות הנשים, דרך ברכת הנישואין, לא רק את בועז אלא אף את עם ישראל כולו. אם אכן ייבנה מביתו של בועז בית ישראל מחדש, והקב"ה יברא אורו של משיח בעומק המשבר של "אין מלך בישראל", תהפוך שמחת נישואיו מעניין פרטי לעניין לאומי, ולא רק שלמותם של בועז ורות יהווה מקור לשמחה, כי אם גם הישועה הכללית.

אף כי העניין הציבורי הוא העומד במרכז ברכתן, נראה כי יש להבין את ה'בית' בברכה זו, לא רק במובן הרחב של הצטרפות להקמת האומה הישראלית, אלא אף במעגלו הפנימי האישי. ואמנם, בניין בית ישראל משתי אמהות, נוגע לשורש ההקמה המשותף הלקוח משני עולמות שונים. לימים, הפכו בני האמהות לשני חלקים באומה, יהודה וישראל, אשר יילקחו באחרית הימים ביד אחת ויהיו לאגודה אחת. אחרית ימים זו, היא שורש אורו של משיח הבא ומתגלה כמשיח בן יוסף שלאחריו משיח בן דוד. אך לא ניתן לדלג בצפייה כללית זו על המשמעות של בית יעקב העומד לעצמו. נישואיו של יעקב לשתי נשותיו הם גם עניין פרטי ממשי, שהופיע במציאות בדרך הטבעית הרגילה שבה בונה אדם את ביתו. נישואין אלה יצרו שני דגמים של בניית בית בישראל. אינו דומה הקשר בין רחל ויעקב לקשר שבין יעקב ולאה. זיווגן של כל אחת מהן נבע ממקורות שונים, נבנה באופן שונה, והתקדם במהלך החיים בדרכים שונות. מכאן נובעת גם המשמעות המקומית והפרטית של ברכת הנשים – הן מברכות את בועז כי יזכה להעמיד את ביתו בשני המסלולים גם יחד, ולא יצטמצם רק

באחת מן הצורות. אין העמדת בית שלם בישראל בלא יסודות הדומים לקשר שבין יעקב ורחל, כמו גם בלא מה שיש ללמוד מן הקשר שבין יעקב ולאה. שתי הדרכים צריכות לבוא בו לידי ביטוי, והשורש הקטן מוציא פרח ומציץ ציץ לכיוונים רבים ומגוונים. משום כך יש לברר את הייחוד שבשתי הצורות כדי לחשוף את התמונה כולה.

משני כיוונים שונים באו שני הבתים. נישואיו של יעקב לרחל היו תוצאה של בחירה. הוא זה שרצה לשאתה, והוא זה שהיה מוכן לשלם את המחיר הכפול שדרש לבן עבורה. אהבתו לרחל היא יסודו של הבית, והיא המשיכה גם אל יחסו לצאצאיה. יעקב הופך את יוסף לאחד מן האבות, שכן הוא קובע כי "אפרים ומנשה כראובן ושמעון יהיו לי"². לעומת זאת, נישואיו עם לאה נכפו עליו, והוא ראה בכך מרמה. דומה מעשה זה למה שעשה יעקב עצמו לעשו "בא אחיך במרמה ולקח את ברכתך"³. השוואת שני הסיפורים מעצימה את ההבדל שבין הנישואין לרחל ובין הנישואין ללאה, וניתן אף לראות בהם מימד של עונש. נראה שכך ראה זאת המדרש, בשימו בפני לאה את המילים: "אמרה ליה אית ספר דלית ליה תלמידים לא כך היה צווח לך אבוך עשו ואת עני ליה"⁴.

על מה התבססו נשואי יעקב ורחל?

התורה מאריכה בתיאור מפורט של פגישתו הראשונה עם רחל. עוד קודם שהחליף יעקב אבינו מילים עם רחל מבטאת התורה את שפעל עליו כתוצאה מראייתה: "ויהי כאשר ראה יעקב את רחל בת לבן אחי אמו ואת צאן לבן אחי אמו ויגש יעקב ויגל את האבן מעל פי הבאר וישק את צאן לבן אחי אמו"⁵. בין אם מדובר בהתעוררות פיזית, כנגד אי יכולת שאר הרועים לגול את האבן, ובין אם מדובר בהתעוררות הנובעת מדאגה לזכויות ולצדק, יש בפעולתו של יעקב כדי להעיד על העומד להתפתח בינו לבין רחל. עוצמות תחושות הקרבה הם שינחו את מערכת היחסים שתלך ותפתח. אין יעקב מצייט לחוקי המקום או למנהגיו, ואף שאמר הרועים כי לא יכלו לגול את האבן מעל פי הבאר הוא קם ועושה מעשה. לא ניתן לנתק את המעשה מדמותה של רחל ומהשפעתה עליו, שכן התורה מדגישה שהוא נעשה כראות יעקב את רחל. לאחר השקאת צאן לבן אחי אמו נושק יעקב לרחל, ואף זאת קודם שדיבר עימה, וקודם שהתברר לו טיבה. התבטאות האהבה בנשיקה פומבית לעיני הרועים ממשיכה את הכיוון העקרוני שהולידה אהבה זו.

העיסוק המתמיד בדמותו של יעקב בסיפור, נקטע בעת שהתורה עומדת על תכונתה הבסיסית של רחל: "ורחל היתה יפת תאר ויפת מראה"⁶. בנוקטה בלשון זו, מבססת התורה את סודה של רחל – מקור נישואין אלו הוא האהבה: "ויאהב יעקב את רחל". קשה לאמוד מה משקלה של ההימשכות הטבעית ליופייה של רחל, ועד כמה מעיד יופי זה על עניינים פנימיים בהרבה. בעלי תורת הסוד ראו ברחל את סמלו של עלמא דאתגליא, ובכך הפקיעו את אהבתו של יעקב מן התחום האנושי בלבד, והעתיקו אותו לעולמות העליונים והסודיים. לא באו בעלי הרזים לבטל את המימד האנושי הפשוט, אלא ביקשו לראות בו בבואה של דבר מה עמוק בהרבה.

שיא השיאים של קרבה עמוקה זו, מצוי בקביעת התורה כי שבע השנים שעבד יעקב למענה חלפו: "ויהיו בעיניו כימים אחדים באהבתו אתה"⁷. במילים מועטות מקפלת התורה שבע שנים שבה ריחפה דמותה של רחל לנגד עיניו של יעקב, והבליעה את קשיי העבודה. בהמשך פרשת ויצא פורש יעקב בפני לבן את המשקל הכבד של ימים אלה: "הייתי ביום אכלני חרב וקרח בלילה ותדד שנתי מעיני". אהבה גדולה נדרשת כדי לגבור על חום היום ועל צינת הלילה. עדות התורה כי ימים אלה היו בעיניו כימים אחדים, מודדת אף את עוצמת האהבה, ומלמדת על הסיבה העיקרית לנישואי יעקב עם רחל. כאמור לעיל, אין אהבה זו נעצרת ביחסי יעקב ורחל בלבד אלא ממשיכה גם לצאצאיה. עם חטא ראובן, בוחר יעקב את יוסף בן רחל להיות בכור בניו: "ובני ראובן בכור ישראל כי הוא הבכור ובחללו יצועי אביו נתנה בכרתו לבני יוסף בן ישראל ולא להתיחש לבכרה"⁸, ואף נותן לו שכס אחד על אחיו וכולל את נכדיו מיוסף בתוך בניו, "אפרים ומנשה כראובן ושמעון יהיו לי".

ברם, רוממות אהבה זו שבין יעקב לרחל, אינה מחפה על הפן ההפוך המתגלה בה. אין התורה מסתירה כי היו אף ימים קשים ביחסי יעקב ורחל. בשל האהבה מתגלעות הבעיות, ולא למרות האהבה. חרון-אף וכעס הדדי הופיעו לעתים: "ותרא רחל כי לא ילדה ליעקב ותקנא רחל באחותה ותאמר ליעקב הבה לי בנים ואם אין מתה אנוכי"⁹. רחל פונה אל יעקב בלשון קשה, הנובעת ממצוקת עקרה הרואה עצמה כמתה ללא בנים, ומאשימה אותו בעקרותה: "תני כל מי שאין לו בן כאילו הוא מת כאילו הרוס, כאילו מת ותאמר אל יעקב הבה לי בנים ואם אין מתה אנוכי, הרוס אולי אבנה ממנה ואין בונין אלא ההרוס"¹⁰. תגובתו של יעקב קשה שבעתיים: "ויחר אף יעקב ברחל" – חרון-אף של ממש בין בעל לאשתו, זהו עניין

6. שם כט יז.

7. שם כט כ.

8. דברי הימים א ה א.

9. בראשית ל ב.

2. בראשית מח ה.

3. בראשית כז לב.

4. בראשית רבה פרשה ע יט.

לא פשוט כלל ועיקר, והוא בולט דווקא על רקע האהבה הגדולה שהיתה בראשית דרכם. חז"ל אכן מבקרים את יעקב על כך ונראה כי השם שהעניקה לבן שפחתה – נפתולי אלוקים נפתלתי – מעיד על מצוקתה. גם בעת לידתה בן היא קוראת בשם העתידי – "אסף אלוקים את חרפתי, ותקרא את שמו יוסף לאמור יוסף לי ה' בן אתר"¹¹ כלומר, איננה נהנית מן ההווה שהוא שחור משחור.

סיבוכי אהבתם אינם פוסקים עם לידת הבנים. רחל מסבכת את יעקב איש האמת, בשקר. פרשת גנת התרפים לעצמה לא נתבארה כל צרכה, שכן אין אנו יודעים מה טעם מצאה רחל בגנת התרפים – האם רצתה לנתק את אביה מעבודת אלוהים זרים באמצעות השימוש בתרפים ככלי לידיעת העתיד או שאף היא נגועה היתה בעבודת אלילים, שכן יעקב קורא, לקראת העליה לבית-אל, לסלק את כל האלילים ממחנהו. בין כך ובין כך, בשל מעשיה מוצא עצמו יעקב כמי שאינו דובר אמת, ודווקא צדקת לבן היא המתבררת.

נראה כי יש משקל של ממש גם לעובדה שלבסוף נקברת דווקא לאה עם יעקב ולא רחל. מקום קבורתה הוא בדרך אפרת, היא בית לחם. המסורת, שלאורה בית לחם היא מקום קבורתה, עומדת בניגוד לפשטי המקראות המלמדים כי מקום קבורתה הוא מצפון לירושלים. שמואל אומר לשאול לאחר שנמשח "ומצאת שני אנשים עם קבורת רחל בגבול בנימין בצלצח"¹², והלוא נחלת בנימין צפונית לירושלים. גם דברי הפסוק "קול ברמה נשמע..." מקשר בין קבורתה לבין הרמה שהיא עיר בבנימין. אף המדרש מתזק את זיהוי מקום קבורתה מצפון לירושלים, והוא אף קושר זאת לתפקידה ההיסטורי: "מה ראה יעקב לקבור את רחל בדרך אפרת אלא צפה יעקב שהגליות עוברות משם לפיכך קברה שם שתבקש עליהם רחמים"¹³. ראיית מקום קבורתה מצפון לירושלים, מתלכדת עם כיסופיה לבניה כי איננו, ואינה מתירה לה לנוח בשלום על משכבה.

לפיכך עולה השאלה – האם מדובר בניגוד בלתי ברור ובסתירה שאינה ניתנת ליישוב? האמנם לא ניתן להעלות בקנה אחד את אהבתם הגדולה ואת המשברים שנתגלו ביחסיהם?

כאמור לעיל, נראה כי אין מדובר כלל בסתירה, והמשברים הופיעו בשל אהבתם ולא בניגוד להם. זהו טיבו של ביסוס עולם על חיי רגש ועל קירבה נפשית בלבד. בעלייתו, עולה הוא עד למרומי שמים וכירידתו יורד הוא עד עפר. אין הרגש עניין יציב, שניתן לבסס עליו בניין של קבע. הוא מעניק את היופי והנועם בחיים, ויחד

עם זה הוא מותיר חלל שחור ומכאיב בעת הסתלקותו. שיר האהבה הגדולה, שיר השירים אשר לשלמה, מלמד זאת. הדוד והרעיה נכספים זה לזה, וכד בבר הולכים ומסתלקים; לב הנערה ער אף שהיא ישנה, אך אין היא נענית לדודה הרופק על דלתותיה. כאלה הם יחסי כנסת ישראל וריכונו של עולם, ששיר השירים מעניק להם תיאור מְשָׁלִי שהוא קודש קדשים, וכאלה הם כל היחסים הבנויים על אהבת אין קץ. אין הלב קובע לו מקום אחד, אלא הוא נע ונד, ובעת ירידתו הוא סוּחָף עמו לתהום את כל מה שבנה קודם לכן. משום כך מאופיינים יחסי יעקב ורחל בעליות ומורדות גם יחד, ואלה מבוטאים גם בעובדה הסמלית שלא הגיעה רחל לקבורת עולמים יחד עם יעקב. אנו נשוב לאהבת יעקב ורחל לאחר שנבחן את הקשר בין יעקב לבין צרתה – לאה.

נישואי יעקב ולאה מבוססים על קשר שונה לחלוטין. בראש ובראשונה מבואר כי מול רחל שהיא יפת-תאר ויפת-מראה, בוחר הכתוב לציין את העובדה כי עיני לאה רכות. נחלקו מתרגמים ופרשנים במשמעות הרפות של עיני לאה. הצד השווה שבכולם הוא שהדבר מובא בכתוב כדי להנהיג את דמותה מול דמות אחותה. יפי התואר של רחל על שלל מובניו, הביא לה את אהבת יעקב. רכותה של לאה לא היתה אמורה להביא לידי נישואיהם, ויעקב כלל לא הפץ בנישואים אלה שנכפו עליו ברמאות לבן הארמי. יעקב שואל בבוקר שלאחר נישואיו "למה רימיתני", ובכך הוא מביע את יחסו לנישואים אלה.

אין הכתוב מציין אם אמנם היתה לאה שותפה במעשה התרמית. מלשונם של חז"ל, משמע שידעה, ולא די לה שלא מיחתה באביה אלא אף היתה שותפה לו, וזאת בעזרתה הפעילה של אחותה. רש"י סייע בידינו לחדור אל צפונות לבה ומחשבותיה של לאה. המיועדת לעשיו, העדיפה חיים בצל אחותה בבית יעקב על-פני הימסרות לעשיו. משום כך, השתתפה במעשה הרמייה ואילצה את יעקב לשאתה. נראה מפירושו, כי חיי יעקב ולאה לא נבנו אלא על מרכיב אחר המגבש משפחה בישראל.

אין חיי הנישואין מימוש של אהבה גדולה בלבד. יש בהם מימד נוסף שאינו כרוך כתחושות ובקרבה נפשית עמוקה. ביתו של אדם מהווה קשירת חוליה נוספת בשלשלת הדורות. איש ואישה הנישאים הופכים לבשר אחד, ובכך ממשיכים את תולדות משפחתם, בית אבותם ומולדתם. פעמים מספר אנו מוצאים כי הוראת המילה 'בית', אין פירושה המבנה הפיזי וקורת הגג, אלא מעמדה של אשתו בעולמו. הנישואין הם בניין בית. האדם – בין איש ובין אישה – שאינו מלא ללא השלמתו, שרוי בלא טובה ובלא בניין עד שהוא מקים את ביתו. בבית זה הוא מתקשר אל אשתו בקשרי טהרה, ומהם נולדים ממשיכי השושלת. אין מדובר כלל במימוש של מערכת יחסים עמוקה, אלא בהגשמה של חלק מחוקי העולם. כשם שאין העולם

11. בראשית ל כד-כה.

12. שמואל א י ב.

יכול להתקיים בלא אכילה ובלא שתייה, כך אין הוא יכול להתקיים ללא המשכיותו האנושית. לאה העדיפה לבנות בית עם יעקב אף ללא קורטוב של אהבה, ובלבד שלא תהיה מחוץ למעגל הקיום האנושי, ותישאר אלמנה חיה כל ימיה.

הפסוק האומר "וירא ד' כי שנואה לאה", מאפשר להנגיד את אהבת יעקב לרחל מול יחסו ללאה. נחלקו ראשונים מה טיבה של שנואה זו ומה עוצמתה, וחלק ניכר מהם מיתן באופן משמעותי את המילה, בקובעו כי אין מדובר בשנואה של ממש אלא ביחסים הפחותים בהרבה מן האהבה, והתורה מציינת את יחסיותם על ידי נקיטת לשון שנואה. אולם, גם לאחר הפחתת העוצמות, נותר עדיין הביטוי המלמד על הנגדה מוחלטת ליחסי יעקב ורחל, ועל תשתית שונה.

סיפור הדודאים מעמיד את שני הבתים זה מול זה. תפקידם של הדודאים מבואר בשיר השירים: "הדודאים נתנו ריה ועל פתחינו כל מגדים חדשים גם ישנים דודי צפנתי לך"¹⁴. ראובן, שדאגתו למעמדה של אמו בבית יעקב אינה מוצאת מנוח, ובעתיד אף יבלבל יצועי אביו, מביא דודאים לאמו כדי למשוך את תשומת לבו של יעקב. רחל הרואה את דודאי ראובן פונה אל לאה ומבקשת מעט מדודאי בנה, דבר העשוי להעיד אף על מתח שבינה לבין יעקב, שכן עד כה לא נזדקקה רחל לדודאים, ואין זה ברור כלל מדוע היא צריכה זאת כעת, אלמלא נצטננו יחסיהם. אך בעיקר ניתן ללמוד מסיפור הדודאים על יחסי יעקב ולאה: "אלי תבוא כי שכר שכרתך בדודאי בני". דברי לאה ליעקב אינם דברי ריצוי ופיוס. מכוח הדין היא באה, וכמעט שהיא מחייבת את יעקב לבוא עליה מצד זכויותיה הממוניות. אין דבר המעיד יותר על יחסיהם, מאשר הזמנת יעקב כמי שנשכר בכסף.

אף על פי כן, לאה היא שזוכה לבוא לקבר ישראל יחד עם יעקב. מי שהיתה שנואה בחייה מוצאת עצמה לדורות במערת המכפלה. ואילו רחל מבכה על בניה כי איננו במסלול יציאתם לגלות. גם זה המשך של שתי הדרכים לבניין הבית. נפשה של רחל יוצאת באהבה אל בניה, ואף אחרי מותה הריהי שלוחה לפני ריבונו של עולם להגן ולקרוא בשם ישראל. עצמותיה של לאה מונחות במערת המכפלה המהווה מקום בניינו של עם ישראל וראשית חידוש המלוכה. שתי האמהות ממשיכות לאחר מותן את אשר ביטאו בחייהן. רחל מקושרת אל בניה בקשר נשמתי עז, ומיאנה להינחם על הליכתם בגולה. לאה – לעומתה – מבססת בקבורתה את מעמדה של מערת המכפלה, ואת הקשר הנצחי שבין עם ישראל לאדמתו, הבנוי על סגולת ארץ ישראל.

ניתנה ראש ונשובה לברכת נשות בית לחם לכוזו. על פי דברינו, מובן מדוע יש לראות בכרכה זו התייחסות גם לבניין הבית הפרטי. בניין בית בישראל, עניינו להיות קשור בשני הצירים גם יחד. יש בו מימוש של אהבה גדולה. אין התורה עוינת

את האהבה. כלפי לייא – התורה מציינת אהבות גדולות וקשר פנימי עמוק. מאידך גיסא, אין התורה וההלכה עוצמות עיניים בדבר סכנותיה של זו. מצדדים שונים באה סכנתה. לעתים היא מסוכנת דווקא בשל האפשרות כי תיכבה וכי יהיה לבו של אדם גם באשתו. חלק ממצוות האישות נועדו כדי להישמר מפני סכנות אלה: "תניא, היה ר"מ אומר: מפני מה אמרה תורה נדה לשבעה – מפני שרגיל בה, וקץ בה, אמרה תורה: תהא טמאה שבעה ימים, כדי שתהא חביבה על בעלה כשעת כניסתה לחופה"¹⁵. לעתים, סכנתה נובעת דווקא בשל עוצמתה: "לשמך מאישה זרה מנכריה אמריה החליקה. כי בחלון ביתי בעד אשנבי נשקפתי. וארא כפתאים אבינה בבנים נער חסר לב"¹⁶. ואף על פי כן קוראת התורה והאגדה לאהבה גדולה בין בני הזוג.

בין הנערות שחוללו בכרמים בימים הטובים לישראל היו יפהפיות שהיו אומרות: "תנו עיניכם ליופי, שאין האישה אלא ליופי"¹⁷. אלו הבנות שהבליטו את העונג והנועם שבדבקות אדם באשתו. בהמשך הדורות תיקן רבנו גרשם שלא ישא אדם אישה על אשתו. אין מדובר בשינוי מספרי בלבד. מערכת קשרים שבין אדם לבין נשותיו הרבות, שונה באופן מהותי מייחוד הקשר שבינו ובין חברתו ואשת בריתו. בהעמדת מספר הנשים על אחת בלבד, שינה רבינו גרשם את חיי המשפחה בישראל, והאדיר את עוצמת הדיבוק הנפשי והאהבה.

מנגד, מבססת ההלכה דווקא את בניין הבית והשכנתו על אדני יחסי יעקב ולאה. אין בניין הבית חוויה רגשית בלבד, אלא חלק ממילואו של אדם. הראשונים שלא מנו את מצוות הנישואין כמצווה, עשו זאת כיוון שהיא כלולה במצוות פרו ורבו, כדברי המיוחסות שבין המחוללות, האומרות "אין האישה אלא לבנים"¹⁸. בדרכים שונות בנתה ההלכה את חיי הנישואין. שמעון בן שטח שתיקן כתובה לישראל, לא רק עיגן את זכויותיה של האישה בצדדים הממוניים שבה, אלא אף הקריין את חיי המשפחה בין בני הזוג. תיקון הכתובה הבטיח כי גם בעת שתכבה אש האהבה, תישמר מסגרת הבית, בשל היסוד השני הקיים בו. מנהג ישראל לקרוא את הכתובה תחת החופה אף הוא מתבאר כך. מבחינה הלכתית מדובר על פעולה שייעודה העיקרי הוא להפסיק בין אירוסין לנישואין. אולם אם זה העניין היחיד שבקריאת הכתובה, ייתכן שהיו מוצאים פיוטים ופרקי שירה ותהילים המתאימים יותר לשעת העמדת חופה. נראה שיש בכך קריאה נוספת לבני הזוג, הבאה ללמד את יסוד הקשר המבוסס על מחויבות ולא על אהבה, על כללי התנהגות ולא על כיסופים בלבד. יפים כללים אלה לימי משבר, והם משמשים כעין רשת בטחון המבטיחה כי גם בעת שקיעת החמה והשתררות חושך על פני תהום, אין הבית מתמוטט עדיין.

15. נידה לא ע"ב.

16. משלי ז ה"ז.

17. תענית לא ע"א.

של המילה. הקביעה כי ריבוננו של עולם מחה שמו על המים כדי להשכיח שלום בין איש לאשתו, השרתה מרותה על מאמרים רבים של חז"ל. בד בבד עם חשיבותן המרובה של האהבה והקרבה, השלום והרעות, אנו מוצאים גם את הדגשת הפן השני – בחינת יעקב ולאח.

מאותה בחינה, אין למקד את ההכנות לבניין הבית בהלכות נידה בלבד. במקומות רבים מתמצה המפגש שבין רבנים לבין תלמידיהם קודם החתונה, בלימוד מדוקדק של הלכות יורה דעה. אין ספק כי אלו חמורות מאוד, והעובר עליהם מתחייב בכרת. משום כך יש ללמדם היטב, ואף לשנן אותם פעמים נוספות במהלך חיי הנישואין. גם המפגש הפתאומי עם רובד כה עשיר של הלכות מחייב הכנה מדוקדקת וקפדנית, לבל תיפרץ מסגרת הסוגה בשושנים. אולם גם בהלכות אלה מצויה הבחינה העקרונית. חז"ל, המתנגדים בדרך כלל למתן טעם למצווה, לא נמנעו מלבאר את הלכות נידה כחלק מבניין הקשר שבין איש לאשתו: "תניא, היה ר"מ אומר: מפני מה אמרה תורה נדה לשבעה – מפני שרגיל בה, וקץ בה, אמרה תורה: תהא טמאה שבעה ימים, כדי שתהא חביבה על בעלה כשעת כניסתה לחופה"²¹. ההתמקדות הבלעדית בהלכות טומאה וטהרה, תוך הזנחה של יסודות דרך הארץ, השלום הפנימי, ההתחשבות ההדרית ובניין האהבה הטהורה – היא עיוות דרכה של תורה ומקור למשברים קשים ואיבוד שלום בית.

משום כך, נמצאו הלכות צניעות וטהרה בישראל מכוונים לבניין כפול של הבית. הטעות בהצטמצמות בהלכות נידה בלבד נובעת מחוסר הבנה יסודי בדרכה של תורה. אין התורה מתחילה במצוות ובמערכת המחויבות שבין בני הזוג. כאמור לעיל, ישנו פן יסודי של דרך ארץ שקדמה לתורה, ומקורה ביסודות החיים. האבות שקיימו את התורה כולה עשו זאת כחלק אינטגרלי של החיים. דרך ארץ זו היא ביסוסו של בית בישראל על שני אדנים. אחד הוא האהבה הגדולה, והשני הוא יסודו של בית כחוק טבע יסודי. אלו הן שתי דרכים סותרות אך משלימות זו את זו. מחד גיסא, הטמיעו האבות את ההכרה בחשיבותה של האהבה, כמו גם של עניינים אחרים. התורה אינה מעלימה את עיסוקם של האבות בדרך הארץ, ועל כן היא מפרטת, בצד יחסם לנשותיהם, גם את העושר אשר רכשו, את יחסיהם עם השכנים ואת דרכי פרנסתם וקיומם. ככל אלה אין התורה רואה פסול, ואף לא דבר שיש להצניעו. נהפוך הוא, התורה מרחיבה ומעמיקה בהם, כחלק מבניין דרך הארץ שקדמה לתורה. כחלק בלתי נפרד מכך מספרת התורה על האהבה: "ויבאה יצחק האהלה שרה אמו ויקח את רבקה ותהי לו לאישה ויאהבה וינחם יצחק אחרי אמו"; "ויאהב יעקב את רחל ויאמר אעבדך שבע שנים ברחל בתך הקטנה"; "ויעבד יעקב ברחל שבע שנים ויהיו בעיניו כימים אחדים באהבתו אתה"; "ויבא גם אל רחל ויאהב גם את רחל מלאה ויעבד עמו עוד שבע שנים אחרות"; "ותהר לאה ותלד בן

אוי לה למשפחה המבססת את קשרי בני הזוג בתוכה על בסיס כתובה. באותה מידה, אוי לה למשפחה שאין בה כללים וחוקים כאלה המצויים בכתובה אשר מבטיחים את ייחודו של הבית וחוסנו גם בעת משבר.

היעדר הסופי של הקמת בית כפול, כזה של יעקב ורחל ויעקב ולאח, מקרין אף על דרכי הקמתו. לא ניתן לנתק בין דמות הבית שבונים בני הזוג, מן המהלכים שקדמו להקמתו. "טוב אחרית דבר מראשיתו"¹⁹, לאמור: מן הראשית יש לעצב את הדרכים המובילות אל הטוב. מערכת כפולה של יחסים – כשל יעקב ורחל ושל יעקב ולאח – מחייבת הנחייה עצמית מראש.

בדרך כלל, ממוקדת תשומת הלב הראשונה בעניינים אלה של דיני צניעות. ראשיתם של דיני צניעות נעוצה בסכנות הנוראות של יצרא דעריות, שכן כל מה שנחוץ לקיומו של עולם פועל ביתר שאת בנפשו של האדם. ללא יצרא דעריות לא היה העולם מתקיים, ועל כן ניטע במלוא עוצמתו באדם. כשם שבתוך קודש הקודשים שבמקדש שוכנים יחד הופעת הדיבור האלוקי וההתועדות עמו, יחד עם יצרא דעבודה זרה, כך גם בקודש הקודשים של האדם. מאז הנפילה בעקבות חטא האכילה מעץ הדעת אין האדם יכול עוד לנתק בין האהבה הטהורה לבין משמעויותיה התאוותניות, ועל כן גורש מגן עדן, הולבש בבגדים וצווה להתרחק מאוד מן העריות. דיני צניעות מבוססים על סכנות ההיסחפות וההתלהטות, וכאלה הם אכן מחסומים וגדרים. הניסיונות להתנער מן הסכנות ולומר "אני אטה ולא אחטא" התגלו פעם אחר פעם ככישלונות.

אמנם, אין לראות את דיני צניעות כמכוונים רק אל סור מרע. ככלל, ניכר בהם בדיני צניעות כי תוצאותיהם מובילות לשני הכיוונים. חלק ניכר מהם בא לשמור על גבולות הבית. כאילו רוחה של לאה שוררת בהם, והיא באה ומקפדת שלא ייבנה הבית אלא על בסיס המחויבות בלבד. באור כזה נראים דיני צניעות כמערכת הבאה להציב גבולות וסייגים, ומונעת מכוחות להתפרץ. מניעה זו מגינה אמנם על האדם מן הצד השלילי הנורא של יצרא דעריות, אך בד בבד חוסמת מפני התפתחות עדינה ורומנטית בין בני הזוג. אך לא רק לרכא התפרצויות היא באה. יש בהלכות צניעות מימד אחר, שדווקא הוא פרי רוחה של רחל. "לא יגרע מצדיק עיניו, בשכר צניעות שהיתה בה ברחל – זכתה ויצא ממנה שאול"²⁰. אין הצניעות מנוגדת להיותה יפת תואר ויפת-מראה ואין היא עומדת למכשול בדרכה של האהבה. להפך, מה ששומר על עדינותה של האהבה הוא דווקא ההימנעות מהפרת האיזון שבין הרוח ובין החיים, בין הקשר הנשמתי לבין זה הסוער, הגופני. אף אהבת רחל ויעקב מתברכת ממנה, ומבססת את המשך דרכה.

מכל מקום, לא יהיה זה נכון להעמיד את ההדרכה התורנית לבניין הבית על דיני צניעות בלבד. אנו מוצאים בחז"ל עניינים רבים הנוגעים לשלום בית במוכח העמוק

ותקרא שמו ראובן כי אמרה כי ראה ד' בעניי כי עתה יאהבני אישי", וכן בהמשך לאורך התורה שבכתב והנבואה.

מנגד, אין בניין הכית מכוון לאהבה בלבד, ולא הוטבעו יסודותיו רק על אדני הקשר הנפשי והגשמתי. כמו בכל עולם המצוות, אף שיש משמעות עמוקה להזדהות ולכוונה הפנימית, אין הן חזות הכל. לביתו של אדם יש גם מימד אובייקטיבי, והוא חיבורו לשלשלת הדורות בעם ישראל, ולהמשך נצחיותה של האומה, כמו גם להשלמתו של האדם. מימדים אלו הופיעו בהלכות יצירת הכתוב, מן ההיבט הנמוך שבהם, ועד למשמעות העמוקה הכלולה בבניין הבית. את המשמעות הנמוכה של יעקב ולאה ראה הראי"ה בכתובה:

אין לנו כאנושיות דבר נקדש וראוי להיות מרומם כקדושת קשר ברית הנשואין, ע"כ התורה השלמה רצתה להדריכנו שלא ע"י כפיה ואונס יבנה בית ישראל, כ"א ההכרה הפנימית הנכנסת בנפשות קדושות להכיר מה גדולה ונערכה היא הברית הקדושה של הנשואין, 'כי ד' העיד בינך ובין אשת נעוריך', ע"כ התירה תורה הגירושין. אמנם כאשר נתמעטו הכחות המוסריים וקשר הקדושה של ברית הנשואין התרופף, הנה ראה שמעון בן שטח שראוי להשתמש להעיר את קדושת הנשואין ולחזק מוסרותיה שלא תהיה קלה בעיניו להוציאה, ע"י השימוש בכח גרוע, בכח הקמצנות, וחשבון חסכון של כסף, ותיקן כתובה לאשה...²²

ברם, לא רק רשת הצלה לבניין שהתמוטט מצויה בכתובה אלא אף משהו עמוק יותר, הדומה לכפיית הר כגיגית במעמד הר סיני. כשם שבכפיה זו הוטמעה ההכרה כי אין התורה עניין הנתון לבחירה בלבד, אלא דבר שקיומו של עולם מותנה בו, וקביעה זו מקרינה על לימוד התורה ומשמעותו בכל דור ודור – כך גם בביתם של יעקב ולאה. ההכרה כי יש בבית זה אף מימד כפיה (ברמה מסוימת, שכן גירושין הותרו, אף שמזבח מזיל דמעה על כל המגרש את אשתו ראשונה) מעמידה אותו על היסוד שמעבר לבחירה החופשית המתמדת, ומעניקה לו עוצמה הלקוחה מן הרובד הקיומי העמוק ביותר.

ברכת הנשים לבועז היא אפוא התוויית דרך לדורות. נראה שהיתה זו ברכת הנישואין המסורתית, ועל כן יש בהשבת העטרה ליושנה משום הדרכה בסיסית, ותמונת הבית כפי שביקשה התורה יחד עם דרך הארץ לבנות בישראל.

²² עין ראי"ה שבת א עמ' 47.